

Judaica Bulletin

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt viermaal per jaar - Oplage 200 exempl.

Jaargang 4, Nummer 1 / Tammoez 5750 - Juli 1990

Postgiro 259272 - Abonnementsprijs f 12,-

EERSTE SYNAGOGE-PAD IN OVERIJSSSEL SUCCESVOL VERLOPEN

door Jo van Beers

Na een betrekkelijke korte voorbereiding bleek toch op zondag 27 mei j.l. dat de zaal boven de kleine sjoel in de Zwolse synagoge bomvol zat met geïnteresseerden. Zelfs enkelen die op de reservelijst geplaatst waren, konden die zondagmorgen nog gebeld worden en waren er ook. Na ons de koffie goed te hebben laten smaken gingen we met een volle bus op weg.

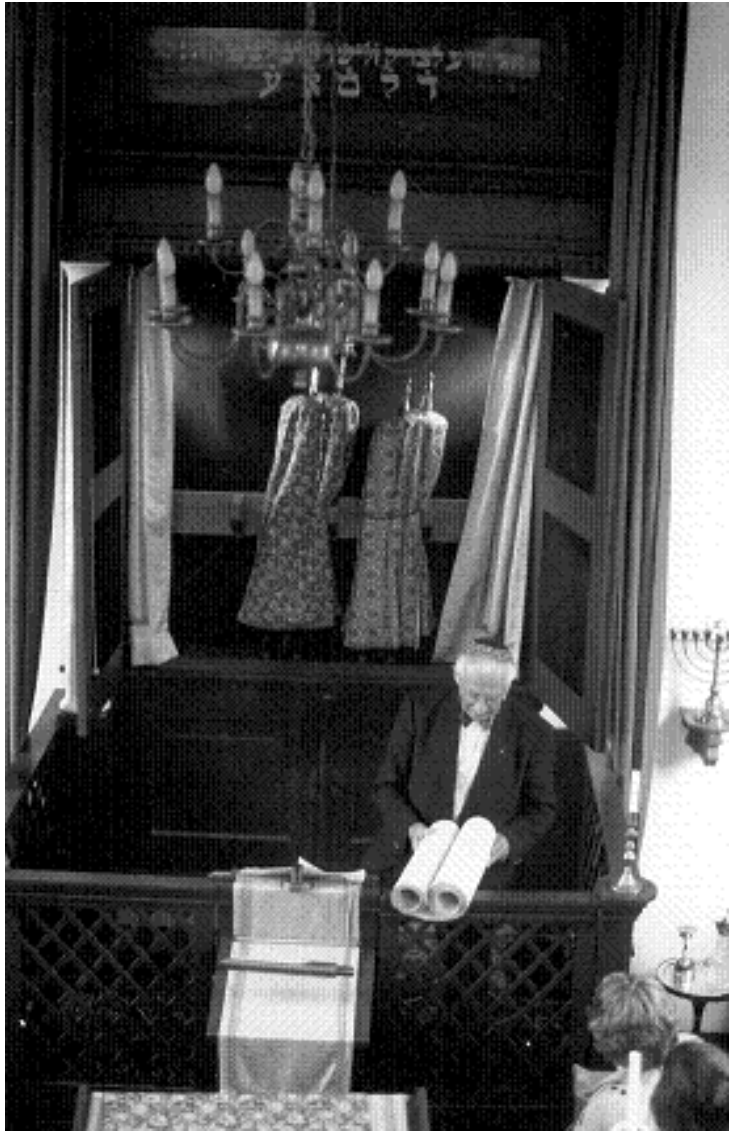
De eerst stop was vlak bij huis: de Joodse begraafplaats van Zwolle in Berkum. De heer Wil Cornelissen gaf hier een zeer boeiende en heldere toelichting over diverse gebruiken en ook over de teksten op de stenen. De tijd drong helaas en met de bus ging het verder naar Borne, waar we de voormalige synagoge met mikwe bezochten. Hier werd een korte inleiding gegeven, waarna allerlei vragen gesteld konden worden. Uit de openhartige gedachtenwisseling bleef mij als wel schrijnend bij dat de kinderen van een van de leden van de Joodse Gemeente nog gepest en uitgescholden werden. Dat zo iets in 1990 en dan in een kleine plaats als Borne nog voorkomt!

Het werd zoetjes aan tijd om ook aan de inwendige mens te denken en in Haaksbergen konden wij genieten van een zeer goed verzorgde koffietafel. Vervolgens gingen wij op bezoek in de synagoge in

Rondleiding door
de heer Cornelissen
op de Joodse
Begraafplaats van
Zwolle in Berkum.

De heer Numan van de Liberaal Joodse Gemeente Twente geeft een toelichting in de synagoge van Haaksbergen.

dezelfde plaats, waar wij een historisch verslag van dit gebouw te horen kregen en waar zelfs de pers aanwezig was! Geleidelijk aan begonnen wij op het schema uit te lopen en moesten wij ook dit bezoek afbreken. Als laatste punt stond op het programma de Joodse Begraafplaats van Goor. Het was een hele toer om deze rustplaats te vinden, verscholen achter huizen en struikgewas. Deze begraafplaats staat op de Monumentenlijst, maar lag er nogal verwaarloosd bij. Geen enkele instantie lijkt zich om het onderhoud te bekommeren.

Na deze bezichtiging ging het weer terug naar Zwolle, waar de heer Wil Cornelissen voor belangstellenden nog een rondleiding in de eigen synagoge gaf. Velen maakten daar gebruik van. Een hartelijk dankwoord was er voor de familie Cornelissen, die voor dit synagoge-pad hun vakantie onderbroken hadden. Samenvattend kan ik - namens velen - stellen: zeer in de smaak gevallen en voor herhaling vatbaar.

GIFTEN

We ontvingen de volgende giften: f 50,- van de heer J.G.P. te Z.; f 25,- van Mevr. G.H.K. te Z. Hartelijk dank daarvoor.

WAT IS MIDRASJ?

II Het woord 'midrasj'

Peter van 't Riet

1. Inleiding

Het woord 'midrasj' is ongetwijfeld een van de belangrijkste termen uit de joodse traditie. In een tweetal artikelen waarvan dit het laatste is, wil ik iets laten zien van wat er achter dit woord schuil gaat. Het vorige artikel (1) bevatte een uiteenzetting over het betekeniscomplex van het Hebreeuwse werkwoord 'darasj', waarvan het woord 'midrasj' is afgeleid. In dit tweede en laatste artikel zal ik de betekenis van het woord 'midrasj' zelf behandelen. We zullen daarbij zien dat er een nauwe verwantschap is tussen het werkwoord 'darasj' en het zelfstandig-naamwoord 'midrasj'. Voor een goed begrip vermeld ik kort de belangrijkste konklusies uit het vorige artikel.

Ten eerste zagen we dat in Tenach, in sommige apokriefe boeken en in de literatuur van Qoemran het werkwoord 'darasj' frekwent gebruikt wordt voor het zoeken naar God. Ten tweede merkten we de ontwikkeling op, die dit zoeken doormaakte in de richting van het onderzoeken en interpreteren van de Tora en de andere geschriften van Tenach. Wie in de na-profetische tijd naar Adonai zoekt, is vooral aangewezen op het onderzoek van de openbaring, zoals deze is vastgelegd in Tenach. Ten derde zagen we dat ook het onderwijzen van de resultaten van dit Schriftonderzoek door wijsheidsleraren, schriftgeleerden en rabbijnen met het werkwoord 'darasj' wordt aangeduid. Daarom zal ook het woord 'midrasj', afgeleid van het werkwoord 'darasj', gezien moeten worden in het licht van de drieslag: God zoeken, de Schrift onderzoeken en de vruchten van dit onderzoek onderwijzen.

2. Het woord 'midrasj'

2.1. 'Midrasj' in Tenach, Apokriefen en Qoemran

Het woord 'midrasj' is onder invloed van het Aramees afgeleid van het Hebreeuwse werkwoord 'darasj' (2). Aangezien het Hebreeuws eerst na de Babylonische Ballingschap onder sterke invloed van het Aramees kwam te staan, is het niet verwonderlijk dat het woord 'midrasj' in de oudere boeken van Tenach niet voorkomt. We treffen het pas aan in enkele geschriften die ontstaan zijn tussen de Babylonische Ballingschap en het begin van de christelijke jaartelling. Het aantal malen dat het woord 'midrasj' in die geschriften voorkomt, is echter zeer beperkt. Desondanks lijkt het er sterk op dat het woord dan al een betekenis heeft, die overeenkomt met de laatste stadia uit de betekenisontwikkeling van het werkwoord 'darasj', zoals we die in het vorige artikel beschreven.

Het woord 'midrasj' komt in Tenach slechts tweemaal voor en wel in 2 Kron. 13:22 en 24:27. In beide gevallen is er sprake van een schriftelijke bron, waaruit men meer over de besproken gebeurtenissen aan de weet kan komen. In 2 Kron. 13:22 gaat het over de 'Midrasj van de profeet Iddo'. Het woord 'midrasj' is hier op te vatten als 'het op schriftgestelde resultaat van een onderzoek naar de gebeurtenissen van de betrokken tijd' (3). Ook een vertaling met 'het onderricht van de profeet Iddo' is hier mogelijk. In 2 Kron. 24:27 is er sprake van de 'Midrasj

van het Boek der Koningen'. Hier heeft het woord 'midrasj' meer de betekenis van interpretatie van, verklaring bij, of kommentaar op het Boek der Koningen.

Vervolgens treffen we het woord 'midrasj' aan in het apokriefe boek De Wijsheid van Jezus Sirach (J.Sir. 51:23). We lezen daar: 'Nadert tot mij, u die niet onderricht zijt, en overnacht in het leerhuis'. Het woord dat hier met 'leerhuis' vertaald is, luidt in de Hebreeuwse tekst van het boek: 'beet hamidrasj' (in de griekse vertaling: 'en oikoo paideias'). Het gaat hier dus om het 'huis' waar men de Tora onderzoekt en bestudeert, deze interpreteert en onderwijst (4).

Ook in de literatuur van de Esseense gemeenschap in Qoemran komt het woord 'midrasj' een aantal malen voor. Er is dan sprake van een bepaalde methode of techniek van het leren van dingen door middel van grondige studie en nauwgezet onderzoek in de teksten van de Tora en de Profeten (5). Deze vorm van 'midrasj' vormt de hoeksteen van het leven in Qoemran. Zo kunnen we lezen: '... en dat zijn daden in overeenstemming zullen zijn met de Midrasj (de uitleg) van de Tora, zoals in praktijk gebracht door de heiligen en rechtvaardigen' (DC 8:29-30). Hun verblijf in een afgezonderde gemeenschap bij Qoemran aan de rand van de woestijn, gemotiveerd met een beroep op Jes. 40:3, beschouwen zij als 'de Midrasj op (de juiste uitleg van) de Tora (1QS 8:12-16).

Opmerkelijk is dat we in deze vroege voorbeelden van het woord 'midrasj' eigenlijk reeds alle trekken tegenkomen, die het woord ook later in de rabbijnse literatuur zal hebben. Het woord kan staan voor:

- het onderzoeken en bestuderen van de Tora en andere boeken van Tenach (bij Jezus Sirach en Qoemran);
- de methode waarmee dat onderzoeken en studeren plaatsvindt (Qoemran);
- de resultaten die dat onderzoek en die studie opleveren (2 Kronieken en Qoemran);
- het onderricht over of met behulp van die resultaten (Jezus Sirach);
- de schriftelijke vorm waarin die resultaten wereldkundig worden gemaakt (2 Kronieken).

3. 'Midrasj' in de rabbijnse literatuur

In de omvangrijke rabbijnse literatuur uit de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling komen we het woord 'midrasj' vaker tegen dan in de oudere bijbelse en na-bijbelse literatuur. Ook nu kunnen we weer de volgende onderscheidingen maken.

a. Onderzoeken, bestuderen en interpreteren met name van de Tora

In de betekenis van onderzoeken en studeren komen we het woord 'midrasj' tegen in een uitspraak als: 'Niet het studeren (midrasj) is hoofdzaak, maar de daad' (Avot 1:17) (6). In deze zin gebruikt is het woord meermaals een synoniem voor het woord 'talmoed' (7). Het woord duidt hier vooral een bezigheid aan, waarvan de relatie met Tora en traditie wel verondersteld is, maar niet expliciet vermeld wordt. In de meeste andere gevallen waarin het woord 'midrasj' wordt gebruikt, is die relatie wel duidelijk aanwezig. Het leerhuis (beet ha-midrasj) bijvoorbeeld is het huis waar men zich wijdt aan het bestuderen van de Schrift (M. Sjabbat 16:1). Ook de betekenis 'interpreteren' van een bijbeltekst komt voor, bijvoorbeeld in Misjna Sjekalim 6:6, waar de hogepriester Jehojada een interpretatie van Lev. 5:19 geeft. Ook kunnen we lezen: 'Elke midrasj (interpretatie of uitleg van de Schrift) moet zich op de inhoud richten' (pT Joma 3) (8).

b. Een methode van onderzoek en interpretatie

Midrasj is niet de enige manier van omgang met de Schrift die de rabbijnen gekend hebben en nog steeds kennen. Onderscheid wordt gemaakt tussen 'pesjat' en 'derasj' (midrasj) (9). Onder 'pesjat' wordt verstaan de eenvoudige betekenis van een woord of tekst. 'Derasj' of 'midrasj' duidt dan de meer verborgen betekenis van een woord of tekst aan, welke er door middel van een exegetische afleiding aan ontleend kan worden (10). We komen dat onderscheid reeds in de Talmoed tegen (bT Jevamot 24a) in een discussie over de volgende woorden uit het gebod op het zwagerhuwelijk (Deut. 25:5-6): 'Die zij zal baren, zal staan op naam van zijn overleden broer' (vers 6). Twee meningen over de woorden 'op naam van' staan tegenover elkaar. Volgens de ene betekent dit dat het geboren kind de naam moet krijgen van de overleden broer voor wie het verwekt is: 'heette hij Jozef, dan moet het kind Jozef heten, heette hij Jochanan, dan moet het kind Jochanan heten.' Men zou dit de eenvoudige betekenis van de tekst of 'pesjat' kunnen noemen. De andere mening luidt dat de woorden 'op naam van' geïnterpreteerd moeten worden als 'diens erfgenaam'. Deze betekenis kan echter alleen aan de tekst ontleend worden door middel van de exegetische methode van de woord-analogie. Een gelijkkluidende uitdrukking vindt men namelijk in Gen. 48:6, waar staat: 'op de naam van hun broeders zullen zij genoemd worden in hun erfdeel'. De redenering luidt nu: betekent 'op naam van' in Gen. 48:6 'in hun erfdeel', dan betekent het ook in Deut. 25:6 'in zijn erfdeel'. Men ziet dat de 'verborgen' betekenis van Deut. 25:6 door vergelijking met een andere tekst in de Tora te voorschijn wordt gehaald. Een dergelijke methode van exegese wordt 'derasj' of ook wel 'midrasj' genoemd (11). Bovenstaande discussie wordt door de geleerde Raba becommentarieerd met de uitspraak: 'Zelfs als nergens in de hele Tora een schriftvers aan zijn woordelijke betekenis ontkomt, dan [nog] onttrekt de gevolgtrekking door middel van woordanalogie dat vers volledig aan zijn woordelijke betekenis.' Hieruit kan men afleiden dat de talmoedische rabbijnen zich van het verschil tussen pesjat en derasj (midrasj) als interpretatiemethoden zeer wel bewust waren (12).

c. De resultaten van onderzoek en interpretatie

Naast de handeling van het onderzoeken en studeren kan het woord 'midrasj' ook gebruikt worden om de resultaten daarvan aan te duiden. Dit is bijvoorbeeld het geval in de uitspraak: 'De volgende verklaring (midrasj) heeft Rabbi Ele'azar ben Azarja uiteengezet voor de geleerden van de Akademie te Javne...' (M. Ketoebot 4:6), waarna zijn opvatting inzake een wettelijke kwestie volgt, zonder dat daarbij een duidelijk argument ontleend wordt aan de Tora. Ook in deze betekenis van het woord 'midrasj' is de relatie met de Schrift echter in de meeste gevallen volstrekt duidelijk, zoals in de uitspraak: 'de volgende schriftuitleg (midrasj) hebben we uit de Babylonische Ballingschap meegenomen, [namelijk] dat overal waar in de heilige Schrift de uitdrukking 'en het geschiedde in de dagen van...' voorkomt, een tijd van

ABONNEMENTEN JUDAICA-BULLETIN

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het Jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

moeilijkheden bedoeld wordt' (Gen. Rabba 42:3 op Gen. 14:1) (13). Deze midrasj berust op een woordspel met de Hebreeuwse tekst (14), die niet gelezen wordt als:

`wjhj bjmj'   = wjahie biemei
                                  = en het geschiedde in de dagen van...,

maar als:

`wj hj(h) bjmj'   = waj hajah biemei
                                  = wee zal er zijn in de dagen van....

Het onderscheid tussen midrasj als handeling van onderzoek en midrasj als resultaat van dergelijk onderzoek is echter niet altijd scherp te trekken (15).

d. Het onderricht of de prediking

De uitdrukking `beet ha-midrasj' is behalve met `huis van het onderzoek' (zie boven), ook te vertalen met `huis van het onderricht' (of onderwijs), `school' of `leerhuis' (16). Dat een leerhuis geen synagoge is en omgekeerd, kunnen we opmaken uit een discussie in de Talmoed:

`Rabbi Papi zei uit naam van Raba: Van een gebedshuis (synagoge) mag men een leerhuis (beet ha-midrasj) maken, van een leerhuis echter geen gebedshuis. Rabbi Papa echter onderwees uit naam van Raba het omgekeerde. Rabbi Acha sprak: Het gezichtspunt van Rabbi Papi ligt meer voor de hand, want Rabbi Jehosjoe'a ben Levi heeft gezegd, dat men van een gebedshuis een leerhuis mag maken. Trek hieruit (dus) je konklusie' (bT Megillah 27a).

Desondanks heeft ook de synagoge een onderwijsfunctie. Voor de prediking die in de synagogale dienst bij tijd en wijle wordt gehouden na afloop van de schriftlezingen, worden in het algemeen de aan `midrasj' verwante aramese woorden `derasj' en `derasja' gebruikt (17). Degene die zo'n derasja voordroeg, de `prediker' zou men kunnen zeggen, werd `darsjan' of in het Aramees `darosja' genoemd (18). Deze prediking zal dan ook grotendeels hebben bestaan uit midrasjiem (meervoud van midrasj), dat wil zeggen uit de resultaten van het schriftonderzoek zoals het in de leerhuizen plaatsvond. In een later stadium, toen deze midrasjiem op schrift werden gesteld in de vorm van grote verzamelwerken, kreeg het woord `midrasj' er nog een speciale betekenis bij.

e. Verzamelwerken van midrasjiem

In de late Oudheid en vroege Middeleeuwen zijn vele midrasjiem verzameld en te boek gesteld, vaak op een wijze waarbij de tekst van een bijbelboek wordt gevolgd en als het ware systematisch van kommentaar wordt voorzien. Dergelijke werken kregen nu de naam `Midrasj', een term die zij soms ook in de titel dragen, zoals `Midrasj Ruth' of `Midrasj Esther' (19). In totaal gaat het hier om een groot aantal werken bij tal van bijbelboeken. Ze bestaan zowel uit halacha (Tora-uitleg met betrekking tot wettelijke voorschriften), als uit aggadah (vertellingen naar aanleiding van de bijbeltekst).

4. Konklusies

We zien dus dat in de rabbijnse literatuur het woord 'midrasj' een even groot scala aan betekenissen heeft, als we reeds konden waarnemen in Tenach, de Apokriefen en de geschriften van Qoemran. Het zal dan ook duidelijk zijn, dat het begrip 'midrasj' een begrip is waaraan vele kanten zitten en dat zich flexibel laat hanteren in tal van situaties. De oorzaak hiervan ligt in wezen in het dynamische karakter van het Hebreeuws, dat eerder de neiging heeft begrippen te verrijken en de betekenis ervan uit te breiden, dan begrippen te verschrallen en op een beperkte betekenis te fixeren.

Als we na dit alles het begrip 'midrasj' in zijn volle breedte proberen te omschrijven, dan kunnen we vaststellen dat het gaat om een joodse wijze van omgang met de Schrift, en om de resultaten van die omgang in de vorm van leefregels, beschouwende verhalen en geschriften. Het doel van die omgang was en is het actuele leven in te richten op de basis van Tora en traditie, en dus uiteindelijk op een wijze die de Heilige, geprezen zij Hij, welgevallig is. De methoden die daarbij gehanteerd werden en worden, zijn in de loop van de tijd sterk in ontwikkeling geweest en verschilden van leerschool tot leerschool, maar zijn - ook in hun ontwikkeling - steeds bedoeld om het leven te doordringen van de openbaring. Voor de bestudering van niet-rabbijnse maar wel joodse geschriften uit de Oudheid zoals bijvoorbeeld de evangeliën, is het van groot belang de ontwikkeling van het begrip 'midrasj' in de loop der eeuwen in het oog te houden en dit begrip niet op voorhand te beperken tot een van haar latere ontwikkelingsfasen (20).

Noten

1. Van 't Riet, 1990.
2. Het kan opgevat worden als een aramees infinitief van de qal (T.D.O.T., onder: Darash, p. 305).
3. E.J., onder: Midrash, k. 1508.
4. Zie ook: Bloch, onb., k. 1264.
5. E.J., onder: Midrash, k. 1508.
6. Vertaling: Maarsen, 1932, p. 39.
7. Strack, 1961, p. 4.
8. Strack, 1961, p. 4.
9. Bloch, onb., k. 1264-1265, gebruikt ook hiervoor het woord 'midrasj'. Anderen gebruiken konsekwent het woord 'derasj' (b.v. Zuidema, 1986, p. 44, 53).
10. Zie voor het onderscheid tussen 'pesjat' en 'derasj' ook: Zuidema, 1986, p. 44 en 53; Gradwohl, 1988, p. 6 e.v.
11. Bloch, onb., k. 1265.
12. Bloch, onb., k. 1265.
13. Strack, 1961, p. 4. De vertaling is wat aangepast aan die van Freedman, Vol. I, 1961, p. 341.
14. Freedman, Vol. I, 1961, p. 341, nt. 4.
15. Ook in het Nederlands is dat niet altijd het geval. Als we spreken over het publiceren van een onderzoek, dan bedoelen we naast een beschrijving van opzet en uitvoering van dat onderzoek vooral ook de resultaten ervan weer te geven.
16. Zie b.v. Jastrow, 1982, onder: Midrash; Tussen Oud en Nieuw, J.Sir. 51:23.
17. Strack, 1961, p. 4.
18. Strack, 1961, p. 4.
19. Strack, 1961, p. 4; Jastrow, 1982, onder: Midrash.
20. In een latere publicatie hoop ik uitbreider op deze problematiek in te kunnen gaan.

LITERATUUR

Afkortingen

DC	Damascusgeschrift, In: Brongers, 1958.
E.J.	Encyclopaedia Judaica, Jeruzalem, 1972.
J.Sir.	De Wijsheid van Jezus Sirach, In: Tussen Oud en Nieuw, 1975.
T.D.O.T.	Theological Dictionary of the Old Testament, Vele delen, G.J. Botterweck, H. Ringgren (Ed.), Grand Rapids, Michigan, 1978.
1QS	De Regel der Gemeenschap, In: Brongers, 1958.

- Barnard, W.J., Riet, P. van 't, Zonder Tora leest niemand wel, Bouwstenen voor een leeswijze van de evangeliën gebaseerd op Tenach en joodse traditie, Kampen, 1986.
- Barnard, W.J., Riet, P. van 't, Als een duif naar het land Assur, Het boek Jona verklaard vanuit Tenach en rabbijnse traditie tegen de achtergrond van de tijd, Kampen, 1988.
- Bloch, R., Midrash, In: Supplement au Dictionnaire de la Bible, Vol. V, onb., k. 1263-1281.
- Brongers, H.A., (Vert.), De gedragsregels der Qoemraan-gemeente, Amsterdam, 1958.
- Freedman, H., Simon, M., (Ed.), Midrash Rabbah, 10 delen, Londen, 1961.
- Gradwohl, R., Uit Joodse Bronnen, 1 Verklaring bij vijf Genesisteksten, 's Gravenhage, 1988.
- Jastrow, M., Dictionary of the Targumim, Talmud Babli, Yerushalmi and Midrashic Literature, New York, 1982.
- Maarsen, I., De Spreuken der Vaders, Vertaald, verklaard en van een inleiding voorzien, Zutphen, 1932.
- Millgram, A.E., Jewish Worship, Philadelphia, 1971.
- Riet, P. van 't, Wat is midrasj?, I Het werkwoord 'darasj', In: Judaica-Bulletin 3, 4, Zwolle, 1990, p. 1-5.
- Strack, H.L., Einleitung in Talmud und Midrasch, München, 1961.
- Tussen Oud en Nieuw, Deuterokanonieke of apokriefe boeken, Amsterdam, 1975.
- Zuidema, W.H., Op zoek naar Tora, Verkenningen in de rabbijnse traditie, Baarn, 1986.

MEDEDELING BIBLIOTHEEK

We ontvingen van de heer B.J. Snijders de volgende boeken voor onze bibliotheek. Van harte dank daarvoor!

- Beth ha-Midrasj, Leerhuis, Ervaringen van joden en christenen, I.B.H. Abram e.a., Kok B.V., Kampen, 1983.
- Moderne vragen over tijdloze zaken, Een verzameling artikelen ter gelegenheid van het tienjarige jubileum van de Stichting Chacham Zwi, St. Chacham Zwi, Amsterdam, 1987.
- Joodse sekten ten tijde van Jezus, M. Simon, Ten Have N.V., Amsterdam, 1965.
- The road to Judaism, W. Freyhan, Lincolns-Prager Ltd., London, 1961.
- Brieven aan mijn kleinzoon, Abel J. Herzberg, Querido, Amsterdam, 1964.
- Bijbels eerbetoon, Portretten en legenden, Elie Wiesel, Gooi en Sticht, 1976.
- Wat na de Tora kwam, Rabbijnse literatuur van Tora tot Kabbala, R.C. Musaph-Andriess, Ten Have, Baarn, 1973.
- Levensstijl, Een programma, Ontmoeting met het jodendom, W.H. Zuidema, Dienstencentrum Gereformeerde Kerken, Leusden, z.j. [brochure].
- Iemand had twee zonen, 13 opstellen over christendom en jodendom, Speciaal nummer van Wending, 21, 9, Boekencentrum N.V., 's-Gravenhage, november 1966.
- Meesters der jiddische vertelkunst, L. Fuks (Vert.), Meulenhoff, Amsterdam, 1959.
- Van Israëlieten tot Israëliërs, Anderhalve eeuw Joodse geschiedenis 1815-1965, J. Meijer, Sijthoff, Leiden, 1965.
- Een ladder naar de hemel, De joodse weg tot God, Lionel Blue, Ten Have, Baarn, 1976.

Boeken op het gebied van het Jodendom

Mocht u boeken op het gebied van het Jodendom van de hand willen doen, dan houdt de Stichting Judaica Zwolle zich aanbevolen deze (gratis) van u te ontvangen. We behouden ons echter het recht voor enige selectie toe te passen op de aangeboden titels.

BIJ EEN EENZAAM GRAFMONUMENT

door Wil Cornelissen

't Harde, gemeente Elburg. Zo staat het op het bord als je het dorp binnenrijdt. Groot is de bebouwde kom niet en je bent er dan ook na een paar minuten weer uit.

Maar dan ben je wel een klein wit monumentje aan de kant van de weg voorbijgereden. Een monument, bestaande uit een dubbele 'mageen david' (davidster), met daarop in zwarte letters: 'Bachenheimer, Theodore H.', en in het Hebreeuws: T N Ts B H.

Omdat ik er meer van wil weten, doe ik navraag op het gemeentehuis van Elburg. Daar wordt me al gauw door de heer J.S. Kramer het hele verhaal verteld. Door hem en door het voormalige hoofd van een school, de heer A. Visser, zijn naspeuringen verricht waardoor deze Theodore ('Ted') Bachenheimer zovele jaren na zijn dood in de gemeente Elburg nog steeds wordt geëerd.

Ted Bachenheimer is in 1923 in Duitsland geboren. Na een korte periode in Oostenrijk gewoond te hebben, emigreert het joodse gezin enkele jaren voor de oorlog naar de Verenigde Staten. Daar brengt Ted, in Californië, zijn verdere jeugd door.

Nadat in 1941 de USA zich bij de geallieerden voegen, meldt Ted zich als vrijwilliger aan, krijgt een parachutistenopleiding en wordt ingezet bij de landing op Sicilië. Hij is daar al spoedig bekend als 'superverkenner'.

Tijdens de operatie Market Garden in september 1944 landt hij bij Grave, haalt bij Nijmegen de meest merkwaardige en riskante stunts uit, maar wordt in oktober gevangen genomen. Bij een ontsnappingspoging tijdens zijn vervoer naar een krijgsgevangenenkamp wordt hij op 23 oktober in 't Harde neergeschoten. Bij zijn persoonlijke bezittingen wordt o.a. een ring gevonden met het opschrift: 'Ik hou van Holland'. Het lichaam van Bachenheimer is later op verzoek van de familie (hij was kort voor zijn vertrek naar Europa getrouwd) overgebracht naar de States. Hij werd begraven op de joodse begraafplaats 'Beth Olam' in Hollywood, Californië.

Pas enkele jaren geleden, toen alle twijfels over Bachenheimers achtergrond waren verdwenen, werd het kruis dat oorspronkelijk het monumentje bekroonde, vervangen door een davidster. En elke 4e mei worden er, vooral door de jeugd van 't Harde, bloemen gelegd.

Grafmonumentje langs de kant van een weg in 't Harde voor Theodore H. Bachenheimer (1923-1944).

CURSUSSEN IN DE SYNAGOGES

In het seizoen 1990-1991 organiseert de Stichting Judaica Zwolle in de Zwolse synagoge aan de Samuel Hirschstraat (v.h. Schoutenstraat) verschillende soorten cursussen op het gebied van het Jodendom. De cursussen staan open voor alle belangstellenden, die met het Jodendom willen kennis maken of hun kennis daaromtrent willen verdiepen.

VRIJ LEERHUISCURSUSSEN

- Vrij Leerhuis 1 - Inleiding tot het Jodendom
- Vrij Leerhuis 2 - Exodus lezen met de Rabbijnen
- Vrij Leerhuis 3 - Tussen oorsprong en schisma

KORTE CURSUSSEN

- Aspecten van de joodse geschiedenis
- Medische Halacha
- Het midrasj-karakter van de evangeliën

CURSUSSEN BIJBELS-HEBREEUWS

- Hebreeuws 1 - Beginnerscursus
- Hebreeuws 2 - Gevorderdencursus
- Hebreeuws 3 - Bijhoudcursus

INFORMATIE EN/OF OPGAVE

Wilt u meer informatie hebben of wilt u zich als deelnemer opgeven voor een van onze cursussen? Belt u dan 038-539283 of 038-536647.

Overgenomen uit het Nieuw Israelitisch Weekblad van 13 april 1990

Leo Marcus in Israel overleden

door Jitschak Moëd

In Israel is hij begraven, de sterke man van Zwolle. Want kracht straalde hij uit, zowel lichamelijk als geestelijk. Een man waar je niet omheen kon. Dat had hij niet van een vreemde. Over zijn oom Izaak Marcus schreef Albert van Raalte in de Joodsche Wachter van november 1916: „Izaak Marcus was een Fries, een man met een hardnekkige en onbuigzame wil.” Izaak Marcus was dan ook de eerste voorzitter van de NZB van Zwolle.

In augustus 1941 werd Leo Marcus, het jongste kerkeradslid van de Joodse Gemeente, naar de Ortskommandantur gestuurd om te bewerkstelligen dat de Raw (opper-rabbin Samuel J. Hirsch) zou worden begraven met alle waardigheid die hem toekwam. Dat is de hardnekkige en onbuigzame Leo Marcus gelukt. Er werd zelfs een extra trein ingezet naar het stationnetje Herfthe, dichtbij de joodse begraafplaats in de Watersteeg.

Na de oorlog wordt Leo Marcus opnieuw slager in Zwolle, en samen met Max Hes en Lex Vleesblok richt hij de kille weer op. Leo Marcus kan niet anders. Jarenlang is hij voorzitter van de Joodse Gemeente. Vaak een ongemakkelijke, soms

misschien zelfs een onmogelijke man. De sjoel mocht geen monument worden, maar een gebouw dat het middelpunt van de kille zou zijn. Ook dat is hem gelukt. En toen hij zeventig jaar werd, zocht hij een opvolger voor het voorzitterschap.

Hij had de kracht om er een punt achter te durven zetten. Maar op zijn tachtigste verjaardag schrijft Igor Cornelissen: „Als ik in gedachten Leo Marcus naar zijn zwembad zie fietsen, ben ik allang weer bezig met het verzamelen van materiaal voor zijn negentigste. Zal ik op tijd klaar zijn? Maar misschien hoeft het dan niet meer.” Voor zijn verjaardag hoeft het niet meer. Voor een roman over een van de kleurrijkste figuren van Joods Nederland misschien wel.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING - SEPTEMBER 1990 Samenstelling: Stichting Judaica Zwolle
---

do 06/09 Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 1

za 08/09 sjabbat Kie-tavo (Deut. 26:1-29:8) - [open monumenten-dag]

-----

do 13/09 Genootschap Nederland-Israël afdeling Ommen. Drs C.B. Arriëns uit Den Haag over 'De huidige situatie met betrekking tot het Israëlisch-Arabisch conflict'. Voor plaats en tijd: 05291-51581.

za 15/09 sjabbat Nitsavim-Wajeelech (Deut. 29:9-31:30)

-----

ma 17/09 - Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 1

- Cursus Joodse geschiedenis, avond 1

wo 19/09 Erev Rosj Hasjanah

do 20/09 1e dag Rosj Hasjanah 5751

vr 21/09 2e dag Rosj Hasjanah 5751

za 22/09 sjabbat Ha'azienoe (Deut. 32:1-52) - sjabbat Sjoevah (Hos. 14:2-10; Joël 2:15-27)

-----

ma 24/09 Vrij Leerhuis Oorsprong/schisma, avond 1

di 25/09 Vrij Leerhuis Exodus, avond 1

do 27/09 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 1

vr 28/09 Kol Nidree

za 29/09 Jom Kippoer - Grote Verzoendag

-----

zo 30/09 [einde zomertijd]

ma 01/10 - Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 2

- Cursus Joodse geschiedenis, avond 2

do 04/10 1e dag Soekkot

vr 05/10 2e dag Soekkot

za 06/10 sjabbat Wezot Haberachah (Deut. 33:1 - 34:12)

-----

ma 08/10 - Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 3

- Cursus Joodse geschiedenis, avond 3

di 09/10 Vrij Leerhuis Exodus, avond 2

wo 10/10 Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom, avond 1

do 11/10 Sjemini Atzeret - Slotfeest

vr 12/10 Simchat Tora - Vreugde der Wet

za 13/10 sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)

-----

zo 14/10 [herfstvakantie]

ma 15/10 Vrij Leerhuis Oorsprong/schisma, avond 2 vervalt i.v.m. afwezigheid Willem Zuidema; deze avond wordt later ingehaald

za 20/10 sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)

-----

ma 22/10 - Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 4
 - Cursus Joodse geschiedenis, avond 4
 di 23/10 Vrij Leerhuis Exodus, avond 3
 wo 24/10 Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom, avond 2
 do 25/10 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 2
 za 27/10 sjabbat Lech-lecha (Gen. 12:1-17:27)

-----
 ma 29/10 Vrij Leerhuis Oorsprong/schisma, avond 3
 wo 31/10 Cursus Medische Halacha, avond 1
 do 01/11 Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 2
 za 03/11 sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)

Overgenomen uit het Nieuw Israelitisch Weekblad

Eerste Compact Disc met melodische Seider-cyclus

door Leo Hoost

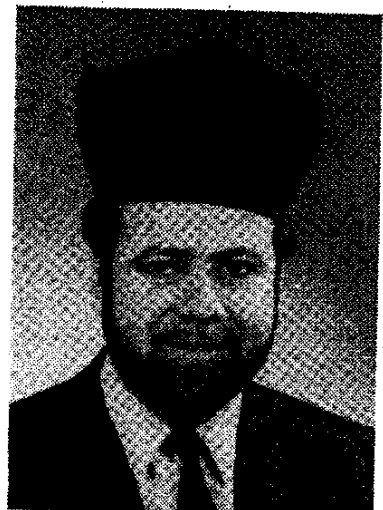
Vijftien jaar geleden bracht het Joods Nationaal Fonds de LP Seder-avond uit. Chazzan Hans Bloemendal en zijn zoon Asher zongen daarop de Seideravond-cyclus, wat bij senior een zeer montere en feestelijke allure had, onder toevoeging van een uitstekend instrumentaal kwartet. Thans verscheen dezelfde joods-melodische reeks als Pesach-melodies for the Seider-night van de Amsterdamse chazzan David de Vries Robles (32). Daarmee brengt hij, zeker voor Nederland, de eerste Pesach-CD uit.

Zowel Bloemendal toen, als De Vries Robles nu begonnen hun platenloopbaan via eigen financieel initiatief. Waarna Bloemendal mede door vele opname-uitnodigingen een internationale reputatie kreeg. Nu is de beurt aan De Vries Robles om zijn troeven waar te gaan maken.

Hij heeft andere vocale kaarten. Zijn aangenaam metalige tenor wil niet gehoorstrelend charmeren door cantabile-techniek. Evenmin concentreert hij zich op stemvibrato of op expressieve verschillen zoals die in de teksten verankerd zijn. Hij beschouwt de interpretatie van dit alles als het domein van de toehoorder die hij daarbij helpt door zijn helder geluid en voorbeeldige articulatie. De melodie en de woorden bereiken ons rechtstreeks zoals ze genoteerd en gedrukt zijn.

Dat is wellicht de meest juiste instelling, vooral voor hen die menen dat een chazzan niet dient te verbluffen door vocale hoogstandjes maar verplicht is via zang en religieuze deskundigheid de joodse geest over te brengen.

In dat opzicht is David de Vries Robles alleszins geslaagd, zij het dat zijn tempi iets vlotter kunnen zijn. Het gave aandeel van hobo en piano

Chazzan David de Vries Robles: cd'tje

deed ietwat schraal aan wellicht door (opname-technisch) gemis aan ruimtelijke akoestiek.

Deze Pesach-CD is te bestellen via tel. (020) 426537; 230853 (Ypma); en 6640017 (Joachimsthal).